

INTRODUCCIÓ

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
gargallo@ub.edu

Aquest número monogràfic de l'*Anuari* aplega set treballs amb enfocaments diversos sobre un camp d'estudi que es presta especialment a la interdisciplinarietat, com és la paremiologia. "Branca de la lingüística que estudia les parèmies o proverbis", segons la definició que li assigna el DIEC, l'etiqueta de *paremiologia* es basa en el grecisme *parèmia*, que actualment és l'hiperònim reconegut internacionalment com a "paraigua terminològic" per tot un seguit d'etiquetes entre les quals es troben les de *proverbi*, *dita*, *refranç* i moltes altres.

Aquesta riquesa sinonímica i la dificultat de delimitar conceptualment amb nitidesa les diferents designacions donen raó, segurament, d'una certa "circularitat" en les definicions corresponents dels diccionaris. Vegem-ne algun exemple extret del DRAE:

Refrán, proverbio, adagio, sentencia. (DRAE, s. v. *paremia*)

Dicho agudo y sentencioso de uso común. (DRAE, s. v. *refrán*)

Sentencia, adagio o refrán. (DRAE, s. v. *proverbio*)

La professora Julia Sevilla Muñoz, directora de la prestigiosa revista *Paremia* (<http://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/>), i un altre referent dels estudis paremiològics, el professor Carlos Alberto Crida Álvarez, es fan ressò d'aquesta gran quantitat de termes implicats en l'àrea semàntica de la paremiologia, i la complexitat inherent, dins del seu treball, "La problemática terminológica en los estudios paremiológicos":

en el "extenso léxico sapiencial español" (Sevilla 1988: 8) existen al menos un centenar de términos, los cuales dificultan y enredan la labor clasificatoria de las paremias.

Es tracta de la tercera contribució de les set que integren el monogràfic, i que s'hi disposen segons una ordenació alfabètica d'autors. Em prenc la llicència de començar la presentació general del monogràfic per aquest tercer treball, en què Crida i Sevilla, tornant sobre els passos d'una publicació anterior (Sevilla i Crida 2013), ofereixen una proposta taxonòmica, sota l'hiperònim de *paremia*, que distingeix entre "paremias de origen conocido y uso preferentemente culto" (*el proverbio, el aforismo*) i "paremias de origen anónimo y uso preferentemente popular" (*el refrán, la frase proverbial, la locución proverbial, el dialogismo*); classificació que justifiquen i exemplifiquen a l'apartat 1 del seu treball, al qual remeto. Altres aspectes terminològics plantejats pels autors són:

(1) L'ús del sintagma "mínimo paremiológico" (el conjunt de les parèmies conegudes i usades per una determinada comunitat lingüística); ús consolidat a partir de la creació del concepte en llengua russa a la dècada dels 70 del segle

passat per part de Permiakov i de l'impuls posterior degut a l'obra del prestigiós paremiòleg Wolfgang Mieder (1994). Es tracta d'un sintagma que, com argumenten els mateixos autors, potser fóra millor adjectivar amb *parémico*, tot establint una diferència entre l'objecte d'estudi (allò parèmic) i l'estudi de l'objecte (allò paremiològic), tal com suggereix la distinció paral·lela entre *lèxic* i *lexicològic*.

(2) L'ús del vocable "antiproverbio", adaptat a partir de l'anglès "anti-proverb", d'acord amb la definició de Mieder: "parodied, twisted, or fractured proverbs that reveal humorous or satirical speech play with traditional proverbial wisdom" (2004: 28). L'alteració corresponent implica la desautomatització de la parèmia en to humorístic, com ara en l'exemple *El que madruga encuentra todo cerrado*, alteració del refrany *A quien madruga, Dios le ayuda*. L'alternativa de *paraparemia* que proposa Fernando García Romero resulta cacofònica, segons la percepció de Crida i Sevilla, que suggereixen com a alternativa dir-ne "paremia alterada".

Tornem ara a l'ordenació alfabètica d'autors per tal de resseguir la resta de contribucions, que comença amb l'article de Xosé Afonso Álvarez Pérez, "Distribución geográfica de los refranes: notas para el análisis geoparemiológico", inscrit dins del projecte *ParemioRom (Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio)*, que jo mateix dirigeixo. El treball d'Álvarez aprofita els materials continguts a la base de dades del projecte, que és accessible a través de l'enllaç <http://stel.ub.edu/paremio-rom/es/refranes>, i explora la variació diatòpica i la vinculació amb el territori dels anomenats "refrany meteorològics": el que es coneix com a *geoparemiologia*, etiqueta ideada als anys 80 del segle XX pel paremiòleg italià Temistocle Franceschi sobre el model de *geolingüística*.

Álvarez comença per analitzar el concepte de *paremiotipo* (en català, *paremiotipus*), amb aquesta altra etiqueta que pretén agrupar refranys similars en l'estructura i en el contingut semàntic; una etiqueta flexible però utilitària a l'hora d'intentar sistematitzar la diversitat parèmica, tal com mostra l'exemple triat del setembre, que "lleva los puentes o seca las fuentes", amb variants ajustades a aquesta idea principal, que l'autor sintetitza així:

{septiembre}^T → {secar [manantial o curso de agua]}^A ∨ {derribar [puente]}^A

La cerca conceptual corresponent a la base de dades del *ParemioRom* permet obtenir el que serien les variants acollides per aquest paremiotipus principal.

D'altra banda, Álvarez tracta aspectes geoparemiològics diversos, com la impossibilitat de localitzar amb precisió dades procedents de refranys de domini ampli, l'existència de refranys adaptats o "traduïts" a llengües-sostre a partir de parèmies genuïnes en varietats autòctones (així, l'italià *Agosto brucia boschi* a partir del llombard de Suïssa genuí *Vost brüsabosch*), la de refranys autoreferenciats geogràficament (*Cando o Pico Sacro cobre o capelo, mociñas da*

Ulla[,] *poñede o mantelo*), la localització geogràfica expressa (com en el cas dels atles lingüístics), entre d'altres. I proposa algunes línies d'investigació geoparemiològiques, com la concreció d'àrees parèmiques dialectals, la repartició geogràfica dels paremiotipus segons els seus elements constitutius, o bé les afinitats parèmiques dins la Romània ("hermandades parémicas"). L'autor conclou que l'enfocament d'estudi geoparemiològic tendeix ponts interdisciplinaris amb moltes altres àrees d'investigació.

La diacronia i el marc europeu tenen a veure amb el següent treball, de Maria Conca i Josep Guia, "Europeïsmes fràsics en el *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs*. Estudi diacrònic i contrastiu". L'obra de referència va ser escrita, a partir de fonts aràbigues, pel jueu de Barcelona Jafudà Bonsenyor entre 1291 i 1295, i ens ha arribat a través de vuit manuscrits. El títol va ser proposat per Gabriel Llabrés (1858-1928), transcriptor i editor d'un d'aquests manuscrits.

Des d'una concepció generosa de la fraseologia, que inclou l'àmbit de les parèmies, els autors aborden el concepte d'europeïsmes com a unitat fràsica que té "una forma i un significat igual o semblant al d'altres unitats fràsiques d'altres llengües europees, documentades abans o en la mateixa època", tot seguint pautes establertes pels fraseòlegs Károly Morvay (1996) i Gloria Corpas (2003). Contemplen dos corrents de transmissió de literatura sapiencial, de procedència grecooriental, d'una banda, i del nord d'Àfrica a través d'Al-Àndalus, de l'altra. I es refereixen al *mètode de les concordances fràsiques* (Conca i Guia 2014: 88-89) com a via per determinar la localització, identificació i validació d'europeïsmes en el *Llibre* estudiat.

Els deu casos concrets de la mostra donen peu a comparacions amb altres llengües romàniques i europees i a interpretacions per part dels autors bàsicament en dues classes d'europeïsmes: (1) la majoritària (set casos), de *dobla procedència*, en què hi ha coincidència entre les formulacions arribades per via aràbiga i les vigents a l'Europa transpirinenca, en llatí o en llengües vulgars; i (2) la dels *iberismes*, de transmissió aràbiga i comuns a català i castellà, amb tres casos, un dels quals (3.7. *Més val sol estar que amb àvol companyia*) ultrapassa els Pirineus.

Es tracta, en suma, d'un treball molt valuós en què es mostra com aquest referent català constitueix un nexa entre llengües i cultures, terres i èpoques. Els autors calculen en un centenar el nombre d'europeïsmes del llibre de Bonsenyor.

La nostra afirmació inicial sobre el caràcter interdisciplinari de la paremiologia consona amb la primera formulació feta per Ángel Iglesias Ovejero a propòsit del seu treball, "El árbol paremiológico de *Pedro*", tant al resum ("Este artículo pretende mostrar que la paremiología requiere un tratamiento multidisciplinar") com al text de l'article: "El tratamiento multidisciplinar de la paremiología es una exigencia comprobada en los estudios que la atañen".

No hi ha dubte que la contribució d'Iglesias predica amb l'exemple: semiolingüística, etimologia, derivació, sintaxi, literatura popular, folklore, cançoner, estilística, humor... Aquestes i altres branques d'estudi li serveixen a l'autor per forjar una composició molt reeixida sobre les ramificacions –m'adhereixo a la metàfora del títol– del nom propi *Pedro* i la seva vida, en cos i ànima, al llarg de la història de la llengua i la cultura hispàniques, i més concretament al si dels refranys. Una senzilla enumeració dels principals epígrafs del text dóna una idea de la seva riquesa: 1. *La descendencia morfológica de Petru(s)*; 2. *El estatuto nominal de Pedro en el refranero*; 3. *La motivación y sus raíces*; 4. *Las afinidades literarias y folclóricas*; 5. *Las ramificaciones tiposémicas de Pedro*.

La mirada de Carme Oriol s'adreça, dins del seu treball "Sebastià Farnés i la paremiologia catalana", a la vida i l'obra "d'una de les figures més importants de la història del folklore català" (tal com l'autora destaca al final del seu resum). Es tracta de la mirada d'una reconeguda estudiosa d'aquest camp de la cultura popular, responsable de l'Arxiu de Folklore, unitat de recerca del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili de la qual també va ser responsable el desaparegut Josep M. Pujol (1947-2012).¹

Des del seu camp d'estudi, Carme Oriol presenta el polifacètic Sebastià Farnés (1854-1934), que, com a folklorista, "va dedicar la seva atenció a diversos gèneres del folklore: el mimologisme, la cançó, l'endevinalla, la llegenda, la rondalla i, de forma molt especial, la parèmia". Entre les primeres publicacions de Farnés, Oriol destaca tres articles a *La Renaixensa* (1882, 1883, 1884) sobre parèmies que tenen a veure amb la literatura popular: *Gent d'Arbúcies, gent d'astúcies*; *Qui fa donació com en rabassa, que li piquin lo cap amb una massa*; *Qui no't conegui que't compri*.

L'Assaig de paremiologia catalana comparada (1913) de Farnés constitueix el primer volum de la seva obra més rellevant, que s'editarà de manera pòstuma al cap de molts anys amb el títol de *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992-1999); una obra monumental amb vuit volums a la qual Carme Oriol dedica bona part de l'article, després d'haver tractat de les contribucions de Sebastià Farnés a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i a la revista *Arxiu de Tradicions Populars*.

Víctor Pàmies, paremiòleg, lingüista i actiu promotor d'iniciatives diverses sobre paremiologia catalana a la xarxa,² ens situa en plena actualitat, en els avenços experimentats des de la irrupció de la informàtica i d'internet, que obren noves possibilitats d'explotació respecte de la paremiografia tradicional. En el seu article, Pàmies tracta dels blogs, com ara el seu propi, *Raons que rimen*, així com d'iniciatives i projectes diversos a través de la xarxa:

¹ Vegeu al respecte Oriol i Pujol (2011) i, a més: <<http://www.arxiudefolklore.cat/>> [consulta: 15 maig 2015].

² Vegeu <<http://refranys.wordpress.com>> [consulta: 15 maig 2015].

- El *Top ten de refranys catalans*, resultat de l'escrutini a partir de 1200 enquestes arreu del domini lingüístic per determinar els refranys més coneguts, que ha donat peu, a més, a la publicació *Els 100 refranys més populars*.

- L'enciclopèdia del cos humà a través de les dites, concretada en publicacions i canalitzada a través del micromecenatge (*Amb cara i ulls, En cap cap cap. Diccionari de dites i refranys sobre el cap, Una mà de dites. Diccionari de dites i refranys sobre la mà*).

- *Els refranys dels pobles dels Països Catalans*: inclou dictats tòpics que contenen topònims, noms de poblacions dels territoris de llengua catalana.

- *Les 300 dites que faran història*, publicades al llarg de 2014, l'Any del Tricentenari, fins al dia de la convocatòria de consulta popular a Catalunya del 9 de novembre.

- El *Butlletí mensual sobre dites i refranys catalans*, publicat des del setembre de 2014 cada primer dia de mes.

Altres iniciatives a la xarxa d'allò més divers (pàgines web i blogs, xarxes socials) relacionades amb la paremiologia catalana completen aquest innovador panorama.

L'atzar alfabètic atorga a Xus Ugarte el darrer lloc dins del monogràfic, amb un treball que tendeix ponts entre la paremiologia i la traducció: "Llicències paremiològiques (i altres) dels tres torsimanyes catalans de Franklin, Rojas i Rabelais: Gaietà Vidal 1868, Antoni Bulbena 1914 i Lluís Faraudo 1929". La traducció paremiològica és l'objecte d'aquest article, que se centra en tres traductors catalans d'obres clàssiques escrites en tres llengües majoritàries, anglès, castellà i francès, i els corresponents criteris paremiològics de traducció:

Lo camí de la fortuna (The Way to Wealth) de Benjamin Franklin, versionada per Gaietà Vidal i de Valenciano el 1868; *Comèdia de Calist & Melibea (La Celestina)*, traslladada per Antoni Bulbena i Tosell el 1914; *Gargantua*, de François Rabelais, enllestida el 1929 per Lluís Deztany, pseudònim de Lluís Faraudo i de Saint-Germain.

Ugarte ofereix una detallada proposta de criteris per a una traducció paremiològica: TEP (Traducció per equivalent preexistent); AL (Anostrament literal); AFP (Anostrament en forma de parèmia); TNI (NL) (Traducció no idiomàtica [no literal]); E (Error); O (Omissió). I a continuació analitza els casos concrets, les estratègies ideades per cadascun dels tres traductors pel que fa al contingut, la llengua i el trasllat de refranys a partir de les obres originals, en el que resulta un exercici inestimable sobre el transvasament i la recepció de la matèria parèmica entre llengües i cultures. Una de les moltes branques d'estudi a què convida el frondós arbre de la paremiologia.

BIBLIOGRAFIA

- CONCA, M. i GUIA, J. (2014), *La fraseologia. Principis, mètode i aplicacions*, Alzira, IIFV-Bromera.
- CORPAS, G. (2003), *Diez años de investigación en fraseología: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*, Madrid, Iberoamericana-Vervuert.
- FARNÉS I BADÓ, S. (1992-1999), *Paremiologia Catalana Comparada*, Vidal Alcover, J., Sunyer, M., i Savall, J. Ll., amb la col·laboració de Pujol, J. M., Barcelona, Columna, 8 vol.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007), *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana, 2007 [2a ed.]. [Consulta: 15 maig 2015]. Disponible a: <<http://dlc.iec.cat/>> [DIEC].
- MIEDER, W. (1994), "Paremiological minimum and cultural literacy", dins *Wise Words. Essays on the Proverb*, Mieder, W., New York, Garland Publishing, Inc., 297-316.
- MIEDER, W. (2004), *Proverbs: A Handbook*, Westport, Connecticut, London, Greenwood Folklore Handbooks, Greenwood Press.
- MORVAY, K. (1996), "Harri batez bi kolpe. Cuestiones de fraseología comparada", *Euskera*, 3, 719-767.
- ORIOI, C. i PUJOL, J. M. (2011), "Recerca i documentació en etnopoètica i folklore: L'Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la URV", *Estudis Romànics*, XXXIII, 325-332.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*, Barcelona, Espasa. [Consulta: 15 maig 2015]. Disponible a: <<http://www.rae.es/>> [DRAE].
- SEVILLA MUÑOZ, J. (1988), *Hacia una aproximación conceptual de las paremias francesas y españolas*, Madrid, Editorial Complutense.
- SEVILLA MUÑOZ, J. i CRIDA ÁLVAREZ, C. A. (2013), "Las paremias y su clasificación", *Paremia*, 22, 105-114.